

тість розписаних золотом та емаллю скляних посудин, які здолали довгий та й досить небезпечний шлях з країн Середземномор'я до Києва. Деякі з них цінувалися нарівні із золотом⁷. Вірогідно, володар садиби мав тісні торговельні зв'язки з Візантією, з великим дніпровським шляхом «от грек», Кримом (Херсонес, Сугдея) і далі з самим Константинополем та малоазійським узбережжям Чорного моря (Сіноп, Трапезунд).

Нові знахідки з урочищ Гончарі та Кожум'яки ще раз засвідчують сталі зв'язки Києва з Візантійською імперією (самою метрополією чи її малоазійськими та кримськими провінціями) у складний час напередодні Батневої навали.

⁷ Гуревич Ф. Д., Джанполадян Р. М., Малевская М. В. Указ. соч.—С. 16.

ГЕНУЕЗЬКИЙ НАДГРОБОК 1384 р. З СУДАКА

І. А. Баранов, Е. В. Данілова

Лapidарні пам'ятки середньовічної епіграфіки Криму — важливий, але дуже нечисленний матеріал з історії і культури міст Генуезької Газарії. За два століття його вивчення в Каффі, Солдайї та Чембало виявлено 61 геральдичну плиту XIV—XV ст., що містили написи будівельного, донаторського й, дуже рідко, вотивного змісту¹. Лише дві з них поповнили генуезьку епіграфічну колекцію у першій половині нашого століття². Обидві плити випадково виявлені в Судакській фортеці й їх тексти були фрагментарними та сильно пошкодженими. Таким чином, добре збережена і надійно стратифікована нова геральдична плита з вотивним латинським написом, що вводиться до наукового обігу (рис. 1, 2), представляє інтерес, який виходить за межі вузьколокальної судакської теми.

Надгробок знайдено в 1982 р. при зачистці підлоги генуезького кафедрального храму Діви Марії³. Він виготовлений з монолітного блоку місцевого сірого сланцю і оброблений лише з лицевого боку. Його розміри: довжина 2,06 м при ширині у верхній частині — 0,65 м, у нижній — 0,6 м і товщині — 0,22 м (рис. 1). Плита повністю перекривала ґрунтову могилу з жіночим похованням, здійсненим за християнським обрядом у дерев'яній труні, дошки якої були скріплені залізними кованими цвяхами. Поховані розміщені на спині головою на захід. Ноги витягнуті, а кисті рук складені на тазі; поховальний інвентар відсутній. Нагробок укладений горизонтально, написом на схід, і правив за одну з плит вибрукування підлоги храму.

Чотирирядний напис вирізаний в 10-ти см нижче верхнього зрізу плити. Під четвертим рядком тонкою врізною лінією зображено геральдичний щит, поділений такою ж горизонтальною лінією на два поля; верхнє поле вибране в камені на глибину лінії. Щит перекреслено широкою стрічкою з верхнього лівого кута донизу (рис. 1, 2), що вказує на належність герба дворянину-бастарду, тобто незаконнонародженому. Місце розташування напису і герба на цій плиті аналогічно вотивним геральдичним плитам з Каффи⁴ і Пери⁵, що дозволяє їх об'єднати в один тип надгробків провінційної генуезької знаті.

Напис чіткий і розбірливий. Він займає майже всю ширину плити і написаний уніціальним шрифтом. Латинські літери, висотою 4 см при ширині 2,5—3,5 см, врізані в плиту на глибину 0,3 см. Усього різних літерних знаків 18.

¹ Skrzinska E. Inscriptions latines des colonies Genoises en Crimée (Thèodosie, Soudak, Balaklava) // ASLSP.— Genova, 1928.— Vol. LVI.— P. 31—134; Скржинская Е. Ч. Новые эпитафические памятники средневекового Крыма // АИСК.— М.— 1958.— С. 166—175.

² Skrzinska E. Op. cit.— P. 124—125; Скржинская Е. Ч. Указ соч.— С. 166.

³ Баранов И. А. Вновь открытый храм генуезской колонии в Солдае // Четвертый Международный симпозиум по армянскому искусству: Тезисы докладов.— Ереван, 1985.— С. 48—49.

⁴ Skrzinska E. Op. cit.— № 29, 38.

⁵ Belgrano L. Prima serie di documenti riguardanti la colonia di Pera.— I lapidi, Genova, 1928.— P. 152—234.

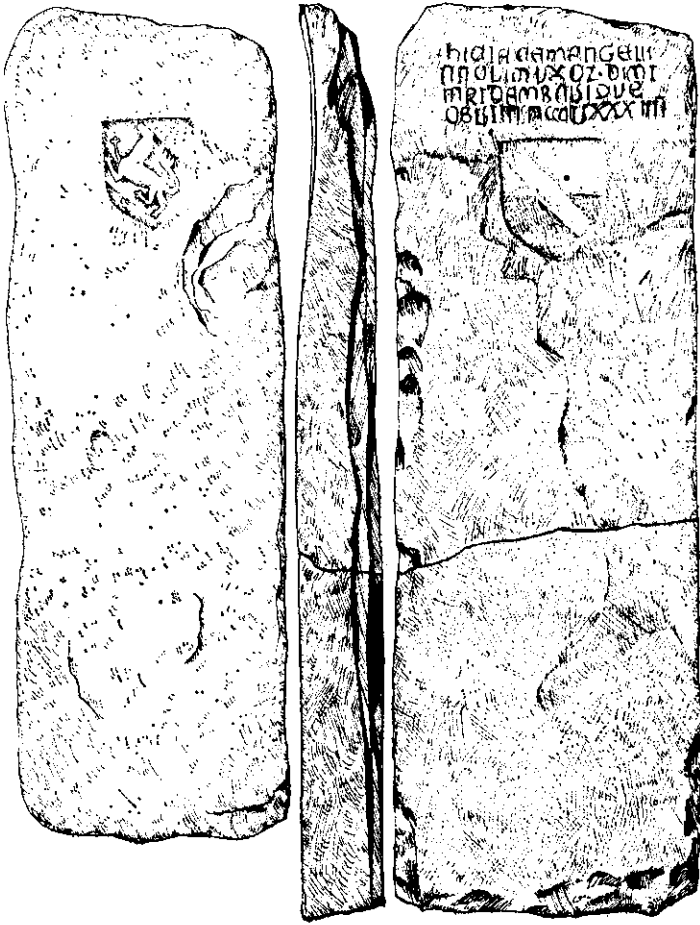

Рис. 1. Геральдична плита з епітافیчним написом 1384 року з храму Діви Марії у Судакській фортеці.

Шрифт досліджуваної пам'ятки має деякі палеографічні особливості у порівнянні з лапідарним письмом, яке здобуло широке розповсюдження в латинських написах Криму XIV—XV ст⁶. Літери плавної, округлої форми, а роздвоєні на кінцях апекси підкреслені глибшою за інші елементи літери врізкою (рис. 2). Літера *M* за своєю конфігурацією схожа на літеру *T*, а літера *L*, що має зігнуте *S*-подібне завершення з лівого боку дуже нагадує кресленням літеру *U* і перевернуту літеру *N*. Подібну схожість у написанні літер *M* і *T*, *L* і *U* є. Ч. Скржинська визначає як особливості палеографії будівельних написів Каффи 1383 і 1384 рр.⁷. Цілком імовірно, що збігання рисунка шрифту досліджуваного напису 1384 р. з рисунком шрифту каффських написів, один з яких виготовлено лише на рік раніше, а два інших — у тому ж 1384 р. не випадкове. Не виключено, що всі чотири плити виготовлені одним і тим же різьбярем з Каффи.

Латинський текст напису:

NIC · IACET · ANGELI
 NA · OLIM · UXOZ · DIMI
 TRI · DE · TRAU · QUE
 OUIT · M · CCC · LXXXIII

Переклад: «Тут лежить Анджеліна, покійна дружина Деметрію де Траві, яка померла в 1384 (році)».

⁶ Зразки шрифтів див.: Юргевич В. Генуэзская надпись, найденная в Феодосии в 1883 г. // ЗООИД.—Одесса, 1886.—XIV.—С. 48, 50, 52, 53, 55.

⁷ Scrzinska E. Op. cit.—Р. 50.—№ 8—10; Юргевич В. Указ. соч.—С. 24; Юргевич В. Новые надписи Генуэзские // ЗООИД.—Одесса, 1868.—VII.—С. 278, 279.—№ III, IV.

†HIC ADAM AN GALLI
 NA OLIM UXOR OMNI
 M RITAMBAVI OVE
 OB UIM M CCCC LXXX III

Рис. 2. Креслення напису з надгробку.

Особливостями орфографії напису є помилкове написання *z* замість *r* в слові *uxor*, і замість *E**, а також відсутність закінчення родового відмінку однини *i* в імені *Dimitrit**, форма *obuit* замість *obivuit* або *obiit*. Помилки з орфографії пов'язані з поганим знанням алфавіту і латинської мови місцевим різьбярем, що характерно не тільки для плити з Судака, але й для напису № 38 з Каффи, де Є. Ч. Скржинська вказує на заміну літери *f* буквою *b* в такому поширеному слові, як *filius*.

Напис 1384 року — один з найбільш ранніх епіграфічних пам'яток Солдайї і перший зразок пам'яток цього типу, знайдених у Судаку. Він вражає своїм лаконізмом. Починаючись формулою, типовою для votивних написів Каффи і Пери «*Hic lacet...*» і закінчуючись такою ж типовою votивною формулою «*que obiit...*», судакський надгробок 1384 року відрізняється від аналогічних пам'яток Каффи і Пери: всупереч середньовічному узусу в ньому названий лише рік і не зазначені день і місяць смерті Анджеліни або день і місяць її похорону. Крім того, відсутня традиційна католична молитовна формула: «*Requiescat in pace. Amen*».

Ім'я Деметріо, запозичене з грецького ономастикону, в генуезьких писемних джерелах і епіграфічних пам'ятках XIII—XIV ст. зустрічається дуже рідко. У великому індексі власних імен з нотаріальних актів генуезьких колоній Причорномор'я і Середземномор'я, складеному М. Баларом, немає жодного такого імені. Прізвище де Траві — перекручене де Треві — етимологічно походить від назви міста в Середній Італії, в Умбрії — Треві. Написання де Траві поряд з де Треві спостерігається в нотаріальних актах Каффи кінця XIII ст. Представники цієї родини фігурують у актах лише як свідки під час укладання контрактів, неспроможні боржники або в крашому випадку, як фактори великих генуезьких негоціантів. Таким чином, родина де Траві навіть у той час займала нижчий щабель у соціальній ієрархії серед італійського купецтва, пов'язаного з Причорномор'ям. У XIV ст. сліди цього прізвища в Генуезькій Газарії взагалі губляться і з'являються знову лише наприкінці століття в Солдайї. Таким чином, є всі підстави вважати, що чоловік покійної Анджеліни Деметріо де Треві — італієць, але не генуезець, а умбрієць, не входив до складу адміністративної еліти Солдайї. Найімовірніше, що він служив найманцем. На думку М. Балара генуезька комуна вербувала найманців для своїх колоній не тільки в Італії — на Корсіці, в Асті, Олександрії, Бергамо, Мілані, Кремоні, П'яченці, Павії, Верчеллі, Флоренції та ін. — але за її межами в державах Середземномор'я. Очевидно, Деметріо де Траві, який був бастардом і належав, до того ж, до нижчого щабля італійського служилого дворянства, нічого не мав, крім шпаги і скромного герба предків. Не маючи шансів у мирний час добитись успіхів у метрополії, він за прикладом родичів, був змушений завербуватись на службу в Генуезьку Газарію, де оженився на місцевій жінці. Останнє підтверджується тим фактом, що в жодному з численних генуезьких джерел XIV ст. не засвідчено будь-якого випадку присутності в колоніях Причорномор'я італійок. Однак приклади змішаних шлюбів італійців з представницями місцевих етнічних груп не поодинокі, що підтверджують архівні матеріали трьох найбільших генуезьких колоній — Каффи, Пери, Хіоса. Такі шлюби в Газарії одружувалися вже на ранніх етапах існування колонії — наприкінці XIII ст. і дуже поширилися в XIV ст. Так, до рахунку Массарії Каффи 1381 р. включені списки платєжів усім жінкам матросів з екіпажу галери общини Каффи під командуванням Космаеля

* *E* довге, яке в народній латині стало закритим, в написах часто передається за допомогою *i* (с. 29).

* *Втрата* відмінкових закінчень характерна для середньовічної латині, що позначилося і на орфографії епіграфічних пам'яток. Пор.; наприклад, форму *Antonii* замість *Antonii* в написі з Каффи 1394 р.

Грілло, де з 78 перерахованих пар 11 — результат змішаних шлюбів між генуезцями і жінками східного походження — вірменками, гречанками і татарками. Можливо, що і Деметріо де Траві також був членом екіпажу якого-небудь судна, що було відправлене з Каффи до Солдайї для її оборони.

На закінчення відзначимо, що судакський напис 1384 року, незважаючи на свою стислість, свідчить про те, що в Солдайї у перше ж десятиліття її перебування під владою генуезців розпочався процес інфільтрації й осідання мешканців середньовічних міст Середньої і Північної Італії. Як носії елементів західно-європейської культури і традиційного італійського способу життя, вони доклали вагомий внесок у формування культури Солдайї та інших міст Генуезької Газарії.

ПОЛТАВСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ВИДАЄ У 1991 р.:

ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ ПОЛТАВЩИНИ

(до 100-річчя заснування музею)

7,5 арк. : іл. : 500 прим. : 2 крб.

Збірник, присвячений публікації матеріалів археологічних досліджень на території Полтавської обл., вводить до наукового обігу нові комплекси пам'яток зрубною культури басейну Псла, малобудківського етапу бондарихінської культури Поворскля, результати розкопок оборонних споруд Великого Більського городища і Олєфірщинського могильника скіфського часу, надбання розвідок у Нижньому Поворсклі. Наведені результати обстежень оборонних споруд Української лінії XVIII ст., бібліографія археологічних видань музею за 100 років та ін.

Граб В. І., Супруненко О. Б.

АРХЕОЛОГ ОЛЕКСАНДР ТАХТАЙ

5,5 арк. : іл. : 1000 прим. : 1 крб. 50 к.

Книга присвячена науковій і музейній діяльності та трагічній долі українського радянського археолога, співробітника музеїв Полтави, Херсону, Севастополя і Донецька Олександра Кузьмича Тахтая (1890—1963).

ТРУДЫ ПОЛТАВСКОЙ УЧЕНОЙ АРХИВНОЙ КОМИССИИ (1905—1917):

Библиографический указатель. [Сост. Супруненко А. Б.]

3,5 арк. : 500 прим. : 50 коп.

Николаев В. Ф.

ИЗ ИСТОРИИ ПОЛТАВСКОГО КРАЕВЕДЧЕСКОГО МУЗЕЯ: ВОСПОМИНАНИЯ.

3 арк. : 350 прим. : 50 коп.

Спогади директора музею 1916—1922 рр., відомого музейного діяча і вченого ботаніка про створення Центрального пролетарського музею Полтавщини.

Замовлення надсилати за адресою: 314020 Полтава, пл. Леніна, 2: Полтавський краєзнавчий музей, Кулатовій І. М.